

5125

HZ. MUHAMMED (SAV) VE MESAJI

Editör
Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	234656
Tas. No:	997.32 H.E.M

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Ekim 2014

Hz. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİNİN GÜNÜMÜZDEKİ ÖNEMİ

(Teşebbüh/Taklit ile İktidâ/Teessi/İttiba Kavramları Bağlamında)

H. Musa BAĞCI*

Hz. Peygamber'i "örnek bir model"¹ olarak çağın idrakine sunmak, İslam dünyasının bugün içinde bulunduğu ortamda kaçınılmaz hale gelmiştir. Bugün Hz. Peygamber'i "örnek model" (paradigma) olarak çağa taşıırken bize düşen onun yaptıklarının aynısını yapmak değil, yaptıklarını bugünün şartları içerisinde yeni bir bakış açısıyla, yeni bir ruhla; aynı hedefleri, temsil ettiği aynı ilkeleri muhafaza etmek şartıyla yeniden yorumlamaktır. Hadis/sünnet'i yaşamak, Hz. Peygamber'i çağa taşımak ve onun gözettiği ilkeleri aynen gözetmek suretiyle onu örnek almaktır. Çünkü biz bu çağda yaşıyoruz, dolayısıyla bu çağı kendi açımızdan verimli ve yaşanır hale getirmek için Hz. Peygamber'in örneğinden nasıl ilham alabiliriz ve ondan nasıl yararlanabiliriz ? sorularına cevap bulmak zorundayız.

Hz. Peygamber dönemindeki toplumsal şartlardan farklı olarak M. XVIII. yüzyıldan itibaren eğitim ve öğretim, siyaset, iktisat, aile yapısı, sosyal hayat gibi her alanda farklı tarihsel, toplumsal, kültürel ve iktisadi değişimler söz konusudur. "Modern Çağ" diye isimlendirilen bu dönem, değişimin yaşandığı 3 asır gibi bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu zaman diliminde meydana gelen gelişmeler, 10-12 asırlık İslam düşüncesindeki gelişmelerden mahiyet itibariyle özünde son derece farklıdır. Dolayısıyla, değişimin ve dönüşümün yaşandığı son 3 asırlık zaman dilimini ve içinde bulunduğumuz çağı hesaba katmak ve problemlerimizi çözmede hadis/sünnette bireysel ve toplumsal alanda rehberlik edecek ilkeleri tespit etmek zaruridir. İslam kültür tarihinde hadis/sünneti çağın idrakine sunacak ve onda rehberlik edecek ilkeleri tespit için çalışan şahıs ve ekollerin tarihi seyir içinde yol gösterecek düşüncelerini görmeye çalışalım.

Kur'an'ın birçok yerinde bir düşüncenin, bir inancın her hangi bir delile dayanmadan bilinçsizce ve körü körüne taklit edilmesi tenkid edilmiştir.² Onun uygulayıcısı durumunda olan Hz. Peygamber de kendisinden işittiklerini başkalarına tebliğ etmeyi emrederken anlayarak ve kavrayarak tebliğ etmelerini istemiştir. Zeyd b. Sabit'in rivayetine göre Hz. Peygamber: "Benim sözlerimi işitip de ezberleyip anladıktan sonra başkasına aynen tebliğ edenlerin Allah yüzünü ağartsın. Nice anlayış sahipleri vardır ki anlayış gücüne

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 33, Ahzab, 21.

2 17, İsra, 36 ; 2, Bakara, 169 ; 12, Yusuf, 81 ; 2, Bakara, 111.

sahip değillerdir. Nice anlayış sahipleri, bunu kendilerinden daha güçlü anlayış sahiplerine taşırlar,"³ buyurmuştur. Anlamaya ve kavramaya bu kadar önem verēn Hz. Peygamber, zaman zaman illet ve hikmetini sormadan, sebeplerini araştırmadan kendisinin yaptığı yapılmaya çalışanları, yani kendisini bilinçsizce taklit edenleri de uyarmıştır. Bir keresinde namaz kıldırırken ayak-kabıllarını çıkarıp sol tarafına bırakmıştı. Bunu gören sahabiler de aynı şeyi yaparak ayakkabıllarını çıkarmıştı. Namaz bitince, Hz. Peygamber "Niçin ayakkabıllarınızı çıkardınız?" diye sormuş, onlar da: "Sizin çıkardığımızı gördük, onun için çıkardık." demişler. O zaman Hz. Peygamber: "Cebrâil bana onlarda pislik olduğunu haber verdi."⁴ diye bir açıklama yaparak, örnek alınan davranışın bilinçli yapılması gerektiğine dikkat çekmiş, bilinçsizce yapılan taklit türü davranışlardan sakındırmıştır.

İslâm düşünce geleneğinin ilk yüzyıllarında tenkit zihniyeti ve bilimsel faaliyetin zorunlu şartı olan metodik şüpheli bütün canlılığıyla varlığını göstermiştir. özellikle bunlar, bazı sahabilerde kendisini hissettirmiştir. Bu yüzden sahabenin bir kısmının tutumu, raviden şüphelenme, başka bir deyişle birbirlerinin rivayetlerine temkinle ve ihtiyatla yaklaşma şeklinde olmuştur. Bu nedenledir ki, sahabe döneminde hadis tenkidi açısından son derece canlı ve dinamik bir sorgulama süreci yaşanmıştır. Bu dinamizmi temsil eden yaklaşım, Hz. Peygamber'in her bir davranışını örnek model almada sebep ve makâsıd yönüne önem veren anlayıştır. Bu yaklaşımı benimseyenler Hz. Peygamber bir davranışı hangi sebep ve maksatla yapmışsa, o maksat ve niyetle yapmaya çalışmışlar, sözün ne anlama geldiğini, kimden geldiğini ; sözün bağlamını, onu vehim ve hata ; eksik veya ziyade, yanlış duyma, yanlış anlama ve yorumlama, iyi bellemememe açısından araştırmışlar ve bunun yanında Hz. Peygamber'in her yaptığı işi sünnet kapsamına sokmamışlardır. Bunların başında Hz. Aişe, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas gibi sahabiler gelir.

Bu dinamik ve canlı sorgulama faaliyetinin yanında Hz. Peygamber'i örnek almada lafızci ve şekilci bir anlayışı benimseyenler de vardır. Bu yaklaşımı benimseyenler Hz. Peygamber'in her davranışını sünnet olarak algılamayı ve her yaptığını sebebine ve maksadına bakmaksızın harfiyen uygulamayı tercih etmişlerdir. Onlar Hz. Peygamber'i örnek almada akıl ve tefekkür yerine, sevgi boyutunu ön plana çıkarmışlardır. Bu görüşü benimseyenler Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre, Abdullah b. Amr b. el-As, Ebu Zer el-Gıfari gibi sahabilerdir.⁵

3 Ebu Davud, 24, İlim 10, (IV, 68) ; Tirmizi, 39, İlim 7, (V, 84) ; İbn Mace, Mukaddime 18, (I, 84).

4 el-Makdisi, *el-Muhakkak min İlm'i'l-Usul*, (Thk: Ahmet el-Kuveyti), Daru'l-Kutubi'l-Eseriyye, Ürdün, 1989, s. 99 ; Ebu Davud, Hn: 650-651 ; ed-Darimi, *es-Sünen*, I, 320 ; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, III, 20.

5 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV yay, Ankara, 1999, s. 153-275.

Bu ikinci yaklaşımı benimseyen sahabilerin rivayet ettikleri pek çok hadis ve Hz. Peygamber'in örnekliliğiyle ilgili birçok konu, fakih olan sahabiler tarafından tenkid edilerek düzeltilmiştir. Nitekim, Hz. Aişe'nin düzelttiği yanlışlar ve sahabeye yönelttiği eleştiriler bir kitabın hacmini dolduracak boyuta ulaşmıştır. Abdulah b. Ömer'in sünnet olarak kabul ettiği ve uygulamakta titizlik gösterdiği bazı uygulamalarını; Hz. Aişe, sünnet olarak değil, Hz. Peygamber'in o günkü koşullarda yaptığı en uygun davranış olarak nitelendirmektedir. Örneğin, İbn Ömer, Hz. Peygamber'in Veda Haccı sırasında Mekke yolu üzerindeki "Muhassab" mevkiinde konaklamasını sünnet olarak telakki ederken,⁶ Hz. Aişe bunun aksine o yerin Medine yoluna çıkarken toplanmaya daha elverişli olduğu için orada konakladığı görüşündedir.⁷ İbn Ömer, Hz. Peygamber'in bir fiili yapmasındaki maksadı belirleme gibi bir endişe taşımamakta, sırf Peygamber yaptığından ve ona olan muhabbetinden dolayı yapmaktadır. Aksine Hz. Aişe yapılan fiilin maksadını, yani ibadetle alakasının olup olmadığını tespit etmekte ve buna göre onun sünnet olup olmadığına karar vermektedir.

On yıllık halifeliği boyunca dini nasları ve Hz. Peygamber'in sünnetini kendi çağının idrakine sunan, nasların altında yatan hikmeti, manayı, ruhu ve ilkeleri uygulamaya sokan Halife Ömer, Hz. Peygamber'i taklit ve teşebbühten uzak, gerçek anlamda örnek model olarak anlamış ve yaşadığı dönemde etrafına bu anlayışı telkin etmeye çalışmıştır. Halife Ömer zengin Irak topraklarını fethettiğinde arkadaşları, Hz. Peygamber'in Hayber konusundaki tutumunu hatırlatarak arazinin cihad etmiş gazilere verilmesini talep ettikleri zaman, o, bir asker ve toprak aristokrasisi, bir derebeylik meydana geleceği için buna izin vermemiştir. Hz. Ömer bu şekilde davranmakla hem Kur'an'ın mesajının ruhunu hem de Peygamberin sünnetini uygulamaya koymuştur. Yine Hz. Ömer, müellefe-i kulub konusunda Hz. Peygamber'in sünnetine harfiyen uymak yerine, Kur'an'ın ruhuna riayeti tercih etmiştir.

Netice itibarıyla sahabe döneminde canlı ve dinamik bir tenkid zihniyetinin hakim olduğunu söyleyebiliriz. Hadisleri anlamada lafızcı ve sünneti uygulamada şekilci yaklaşım da bir damar olarak sahabe asrında hayatini devam ettirmiştir. Bu iki temel yaklaşım daha sonra ortaya çıkacak olan Ehli Hadis ve Ehli Re'y'in usul ve yöntemlerine temel teşkil edecektir.⁸

Sahabe dönemindeki bu tenkit zihniyeti, daha sonra imamlar devrinde de kendini gösterecektir. Bu dönem, İslâm kültür tarihinde ilmi disiplinlerin oluştuğu, ilim ve kültür açısından son derece dinamik ve canlı bir süreci

6 Muslim, 4 Salât 47 Hn: 249 (I, 360); 15 Hac 58 Hn: 338, 341 (II, 951); Ebû Davud, Menâsik 86 Hn: 2012, 13 (II, 210); Et-Tirmizî, 7 Hac 81 Hn: 921 (III, 263); İbn Mace 25 Menâsik 81 Hn: 3069 (II, 1020).

7 el-Buhârî, 25 Hac 147 (II, 196); Muslim, 15 Hac 58 Hn 339, 340 (II, 951); Ebû Davud, Menâsik 86 Hn: 2008 (II, 209); et-Tirmizî, 7 Hac 82 Hn: 923 (III, 264); İbn Mace, 25 Menâsik 81 Hn: 3067 (II, 1019).

8 Kadir Gürler, *Ehl-i Hadis'in Düşünce Yapısı*, Çorum, 2007, s. 108.

içermektedir. Bu dönemin en bariz özelliği sahabe dönemindeki farklı iki yaklaşımın bir devamı olarak iki farklı bakış açısının ortaya çıkmasıdır. Bunlardan ilki, kafi derecede şer'i kuvveti haiz hadislerin bulunmadığı sahalarda, şer'i istidlal yollarıyla hüküm koyan ve Irak fukahasının temsilcileri olan Ehl-i Re'y'dir. Diğer bakış açısı ise şer'i bütün meselelerde muhakkak bir hadise dayanılması gerektiğini ileri süren ve Medine'de temerküz etmiş bulunan Ehl-i Hadis cephesidir.⁹ Ehl-i Hadis'in en belirgin özelliği, hadisleri mümkün olduğu kadar yorumu tabi tutmadan ve kıyasa başvurmadan uygulamak, akli-edebi ilimlerden ziyade nakli ilimlerle ilgilenmektir. Bundan dolayı Ehl-i Hadis, çeşitli dönemlerde şekilci tutumları sebebiyle tenkide uğramıştır.¹⁰ Onların hadisin fıkından çok rivâyetiyle ya da metninden çok senediyle meşgul olan âlimlerin oluşturduğu bir hareket olduğunu söyleyebiliriz.¹¹ Anlama yöntemi olarak illetleri araştırmaksızın nasların zâhirine tutunan,¹² re'y ile de az miktarda içtihatla bulunan kimselerdir.¹³

Hemen belirtelim ki bu iki bakış açısı arasında Hz. Peygamber'i örnek model almada ve hadis/sünneti anlama ve yorumlamada usul ve yöntem açısından belirgin farklılıklar olsa bile bunun çok keskin ve sınırları belirlenmiş farklılıklar olduğunu söylemek mümkün değildir. İki bakış açısına sahip şahıs ve ekollerin tek tek hadisleri anlama ve yorumlamada mensubu bulunduğu ekolün usul ve yöntemlerine uygun olmayan tavır gösterdikleri de vâkidir. İster Ehli Hadis, isterse Ehli Rey bakış açısına sahip olsun Hz. Peygamber'i örnek alma ve hadis/sünneti anlama ve yorumlamada tarihsel süreçte iki farklı bakış açısının ortaya çıkmış olduğudur. Bunlardan biri nassın zahirine tutunan ve hadisi lafzî olarak sünneti şekli anlamda anlayan ve yorumlayan bakış açısıdır. Diğer de nassın altında yatan niyet ve maksadı tespit edip, Hz. Peygamber hangi sebep ve maksatla yapmışsa, o sebep ve maksatla yapmayı önceleyen bakış açısıdır. Şimdi bu iki bakış açısının genel karakterini örnekler vererek açıklamaya çalışalım.

Bazı alimler Hadis/sünneti anlama ve yorumlamada nassın zahirine önem vererek lafızcı-şekilci bir zihniyete sahip olup Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini ihtiva eden hadise karşı derin bir teslimiyet duygusuyla hareket etmişlerdir. Örneğin, Ahmed b. Hanbel (241/855)'e göre sünnetin çerçeve ve muhtevası oldukça geniştir. Ona göre Hz. Peygamber ve sahabeden gelen her şey sünnettir. Mütevatir, meşhur, sahîh, ahad haberler sünnet dairesinde yer aldığı gibi, sahabe kavilleri, mursel ve zayıf hadisler de sünnet kapsamındadır.¹⁴ Buna paralel olarak da Hadisçiler hadis/sünneti, "şer'i bir hükme dayansın

9 M Sait Hatipoğlu, *İslâmî Tenkid Zihniyeti*, s. 54 ; Kadir Gürler, *age*, s. 92-93.

10 Abdullah Aydın, *Ehl-i Hadis mad.* DİA, X, 507, İst, 1994.

11 Gürler, *age*, s. 118-119.

12 Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 57. Krş. Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, s. 72. Kadir Gürler, *age*, s. 123.

13 Gürler, *age*, s. 123.

14 Görmez, *age*, s. 65 (İbn Bedran, el-Medhal İla Mezhebi'l-İmam Ahmed, s. 88.)

veya dayanmasın, Hz. Peygamber'in bütün sözleri, fiilleri, takrirleri, onun yaratılışı, ahlakı ve sireti ile ilgili bütün bilgilerdir,"¹⁵ şeklinde tanımlamışlardır. Bu, Hz. Peygamber'den gelen bütün rivayetlerin sünnet telakki edilmesi gibi bir sonucu doğurmaktadır. Aksine Ebu Hanife ve onun ekolüne mensup bazı alimler ise hadis lafızlarını zahire göre değil, altında yatan mana ve ilkeyi esas alarak yorumlamış, böylece şekle takılıp kalmamışlardır. Onlar hadisin manasını lafzın delaletinden çok, Şâri'in niyet ve maksadında aramışlardır.¹⁶ İmam Ebu Hanife (150/767) "Hz. Peygamber ve sahabe döneminin şartları ile bizim şartlarımız aynı değildir" diyerek hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında zamanla ortaya çıkan gelişmelerin dikkate alınması gerektiğini ima etmiştir.¹⁷

Hz. Peygamber'i örnek almada şekilci ve lafızcı anlayışla sebep ve maksadı öne çıkaran anlayışın farkını gösteren bazı örneklerle konuyu somutlaştırmaya çalışalım. İbn Subkî, ibadetle alakası olduğu söylenen bazı fiillerin cibilli olmakla, şer'i olmak arasında yer aldığı ifade eder ve şu örneği verir: Namazda ikinci ve dördüncü rek'atlara kalkarken doğrudan kalkmayıp biraz oturmak (yani, istirahat celsesi), kimilerine göre cibilli olması nedeniyle müstehab değilken, kimilerine göre ise şer'idir. Kimilerine göre de şişman, aciz ve zayıf olanlar için müstehabtır.¹⁸ İbn Dakîk el-İyd, istirahat celsesinin İmam eş-Şâfiî ve Ashabu'l-Hadis tarafından sünnet olarak kabul edilmişken, İmam Malik ve Ebu Hanife tarafından sünnet olarak kabul edilmediğini nakletmektedir. İmam Malik ve Ebu Hanife'ye göre ise bunun nedeni Hz. Peygamber'in yaşlılık nedeniyle böyle yaptığı ve dolayısıyla bunun sünnetle bir alakasının olmadığıdır.¹⁹ Görüldüğü gibi istirahat celsesinde İmam eş-Şâfiî (204/819) ve Ashabu'l-Hadis, Hz. Peygamber'in onu sadece yapmış olmasını yeterli görürken, Ebu Hanife (150/767) ve İmam Malik (179/795), Hz. Peygamber'in o fiilin, hangi maksat ve sebeple yaptığını tespitte çalışmakta ve ibadetle alakası olmadığı için sünnet olarak kabul etmemektedir. O halde bir fiilin ibadet olup olmadığının kriteri, onun yapılış gayesini ve sebebini tespit etmektir. Bunun için de mevcut olan fiilin çok iyi tahlil edilerek o konuda yapılış maksadını gösteren Hz. Peygamber'e ait bir söz veya başka herhangi bir karinenin bulunup bulunmadığının araştırılması gerekir. İbadetle ilgili olduğuna dair bir karine varsa onun bağlayıcılığı söz konusudur. Böyle bir karine mevcut değilse, o takdirde fiilin ibadetle ilgisi olmayıp, âdet ve şartların gereği olduğu anlaşılır.

15 Musatafa es-Sibaî, *es-Sunne ve Mekânetuha fi't-Terşrü'l-İslâmî*, Beyrut, 1978, s. 47 ; Muhammed Accac el-Hatîp, *es-Sunne kable't-Tedvîn*, Kahire, 1971, s. 15.

16 İ.Hakkı Ünal, İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, s. 109-114.

17 İ.Hakkı Ünal, *age*, s. 117-122.

18 el-Aşkar, *Ef'alu'r-Rasul*, I, 233. (İbn Subkî, *Kavaid*, s. 115'den naklen).

19 İbn Dakîk el-İyd, *İhkâmü'l-Ahkâm*, I, 378 İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, V, 207 ; Malik ve Ebu Hanife, bu görüşünü Malik b. Huveyris'in : "Hz. Peygamber, (namazda) ayağa kalkmadan önce secdeden başını kaldırdığında otururdu." şeklindeki hadise dayandırmakta ve bu hadisi, Hz. Peygamber'in yaşlılık zaafiyetine düştüğü gerekçesiyle öyle davrandığına yormaktadırlar. İbn Dakîk el-İyd, *age*, I, 375-378.

Yine söz konusu iki bakış açısının farkını gösteren başka bir örnek zekatın hangi mallardan verileceği meselesiyle ilgilidir. Hz. Peygamber'in zekatın sadece buğday, arpa, hurma ve kuru üzümünden alınmasını emrettiğine dair bir rivayete bakarak Abdullah İbn Ömer, Muhammed b. Sîrîn, Şa'bi, İbn Ebî Leyla, Abdullah b. Mübarek, Ahmed b. Hanbel vb. alimler zekatın sadece bu dört sınıftan alınacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Söz konusu alimler zekata konu olan bu tarım ürünlerini belirlerken hadisin zahirine bağlı kalmışlardır. Oysaki zekattan maksat, üreticilerin elde ettikleri ürünlerin bir kısmını fakirlere dağıtmalarıdır. Durum bu olunca, Hz. Peygamber'in buğday ve arpa üreticilerine zekatı vacib kılıp da, pirinç, nohut, mercimek, narenciye ve diğer tarımsal ürün üreticilerini zekattan muaf tutması düşünülemez. Hz. Peygamber'in sadece bu dört tarımsal ürünü zikretmesi ise, o zaman o bölgede bu ürünlerin başlıca üretim çeşitlerini teşkil ediyor olmasıdır. Bu sebeple zekatı sadece bu dört sınıf tarımsal ürüne hasretmek, sünnete aykırı bir tutum olur. Sünnete uygun olan ise her türlü tarımsal üründen zekatın alınmasıdır ki Ebu Hanife (150/767) ve Davud b. Ali ez-Zahirî (270/889) bu görüşü benimsemişlerdir. Hatta Ebu Hanife çöl halkından deve, koyun ve sığır sahiplerinin ellerinde bulunan ve vermeleri kolay olan "ekit" yani "yağı alınıp kurutulmuş süt (peynir, keş, vb.)ten" vermelerine bile ruhsat vermiştir.²⁰ Malikî mezhebine mensup İbnu'l-Arabî (543/1148) de Ebu Hanife'nin görüşünü desteklemiştir.²¹

Burada son olarak mehirle ilgili örneği görelim. Mehir vermek, Kur'an'ın temel ilkelerinden birini teşkil etmektedir.²² Fakat mehrin miktarı ise adet tarafından tespit edilen şeylerdendir, bu konuda herhangi bir sınırlama getirilmemiştir. Çünkü insanların kadınlara gösterdikleri ihtimam, yöreden yöreye, zamandan zamana değişir. Onlara karşı duyulan rağbet farklı olabilir. İnsanlar cimrilik ve cömertlikte de farklı olabilirler. Nasıl ki eşyaya biçilen fiyatları tahdit imkanı yoksa, mehir için de belli bir sınır getirmenin imkanı yoktur.²³ Fakat sünnet bu konuda imkanlar ölçüsünde ve cari olan adet muvacehesinde o günün şartları da göz önünde bulundurulmak suretiyle asgari olanını tespit etmiştir. Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'e vereceği mehir miktarını sorunca şöyle buyurmuştur: "Altın çekirdeği kadar bir ağırlıktır,"²⁴ Başka bir adama: "demirden bir yüzük de olsa bulmaya çalış,"²⁵ buyurmuştur. Bu konuda zikrettiğimiz ayet ve hadisler mehrin miktarını tespitten ziyade öncelikle verilmesini ön görmektedir. İmam eş-Şafiî (öl:204/819), mehir miktarını, Hz. Peygamber'in kadınlara verdiği mehrin değerinde vermenin ve ziyadede

20 Yusuf el-Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (Çev: Bünyamin Erul), s. 252.

21 Yusuf el-Kardavî, *İslâm Hukukunda Zekat*, İst. 1984, s. I, 357-367 ; *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 203-204 ; M. Hayri Kurbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, s. 97.

22 "Kadınlara mehirlerini gönül rızasıyla verin." 4 Nisa 4, 20, 24; 2 Bakara 236.

23 Şah Veliyyullah Dehlevî, *Hucetullâhi'l-Bâliğa*, II, 233.

24 el-Buhârî, 67 Nikâh 49 (VI, 137); 80 Daavat 53 (VII, 163); Muslim 16 Nikâh 13 Hn: 79-81 (II, 1042); et-Tirmizî 9 Nikâh 10 Hn: 1094 (III, 402).

25 el-Buhârî, 67 Nikâh 14, 32, 35, 37 (VI, 122, 130, 131, 134); Muslim 16 Nikâh 76 (II, 1040); Ebü Davud, Nikâh 30 Hn: 2109 (II, 236).

bulunmamanın müstehap olduğunu ifade etmektedir.²⁶ İmam Şafii'nin bu yorumu, onun hadisleri yorumlamada lafızcı bir karaktere sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

H. IV. ve V. Asırlardan itibaren yukarıda ortaya koyduğumuz iki bakış açısının kavramsal bazda şekillendiği ve tartışmaların bu kavramlar üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Bu kavramların yaratıcısı durumunda olan Fıkıh Usulü alimleri Hz. Peygamber'i örnek alma konusunda söz konusu kavramların mahiyetini, unsurlarını, delilleriyle birlikte açıklayarak bir ıstılah olarak fıkıh usulü literatürüne sokmuşlardır. Bu kavramlardan teessî (örnek almak), ittiba (izlemek, tabi olmak), iktida (rehber edinmek) Hz. Peygamber'in davranışlarını bilinçli olarak örnek almayı ifade etmektedir. Bu kavramlar daha ziyade Hz. Peygamber'in fiillerinde makâsıdı ön plana çıkaranlar tarafından kullanılmaktadır. Teşebbuh (benzemek) ve taklit ise ona ait bir davranışı bilinçsiz ve delilsiz olarak harfiyen yerine getirmek manasında kullanılmıştır.²⁷ Bu kavramlar daha ziyade nassın zahirine tutunan ve hadis/sünneti literal ve şekli anlayan şahıs ve ekoller tarafından benimsendiğini söylemek mümkündür. Şimdi bu kavramların mahiyetini kaynaklardan izlemeye çalışalım.

Mutezili usulcülerden Ebu Huseyin el-Basri (436/1044)'ye göre Hz. Peygamber'in fiilinin delil olma yönü bilinmeden tabi olmak ve onu tekrarlamaya kalkışmak doğru değildir. Ona göre teessî ya Hz. Peygamber'in yaptığı ya da terk ettiği fiillerde olur. O, teessî (Örnek alma)'yi şöyle tarif eder: Teessî: Hz. Peygamber, fiilini hangi sebep ve maksatla yapmışsa o amaç ve niyet doğrultusunda yapmaktır. Aynı şekilde o bir fiili hangi sebep ve amaçla terk etmişse o amaç doğrultusunda terk etmektir. Fiilde niyetler ve amaçlar önemlidir ve ona itibar edilmelidir. Hz. Peygamber vacib olan orucu tutar da biz nafîle oruç tutarsak onu örnek almış (teessî) olmayız. Keza o nafîle oruç tutar da biz farz olan orucu tutarsak yine onu örnek almış olmayız. Fiilde özel bir amaç yoksa ona itibar gerekmez.²⁸

İttiba kavramına gelince, Hz. Peygamber'e ittiba (tabi olma) bazen sözde, bazen fiilde ve bazen de terkte olur. Sözde ittiba, vücubuyet, mendubiyet ve haramlık bakımından sebebini de göz önünde tutarak o fiilin gerektirdiği şeye yönelmektir. Fiilde ve terkte ittiba ise şekil ve maksadı göz önünde bulundurarak Hz. Peygamber'in fiilinin benzerini hangi sebep ve maksatla yapmışsa o şekilde yapmaktır.²⁹

el-Gazâli (505/1111) de bir fiilden Hz. Peygamber'in kastının ne olduğu bilinmeden örnekleğin (teessî) gerçekleşmeyeceğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

26 İmam eş-Şâfiî, *el-Umm*, V, 58.

27 Bu kavramlar konusunda detaylı bir araştırma için bkz: Ali Çelik, *Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler*, İslami Araştırmalar, c.13, Sayı: 1, 2000, s. 75-92.

28 Ebu'l-Huseyin el-Basri, *el-Mu'temed*, I, 343.

29 Ebu Huseyin el-Basri, *el-Mu'temed*, I, 344-345.

"Allah Rasulünde sizin için uyulacak güzel bir model vardır" ayeti Hz. Peygamber'e uymada (teessî) bir hüccettir. Çünkü Hz. Peygamber'i model alma (teessî) onun yaptığı fiili, aynen yaptığı üzere gerçekleştirmektir. Onun vacip veya mübah olarak yaptığı şeyi biz mendup olarak yaparsak ona uymuş olmayız. Keza onun mendub olmasını amaçladığı fiili biz vacip olarak yaparsak teessî'ye aykırı hareket etmiş oluruz. *Bu nedenle Hz. Peygamber'in kastı bilinmeden bir fiilin örnek alınması doğru değildir.* Onun kastı da ancak ya kendi sözleriyle ya da bir karineyle bilinebilir. Sonra deriz ki Hz. Peygamber'in fiilleri vacib ve mendup olarak ayrıldığında, onun bütün fiillerini vucuba hamledenler onu örnek almış (teessî) olmazlar. Yine onun bütün fiillerini mendup sayanlar da onu örnek almış olmazlar. Belki Hz. Peygamber bilinmeyen bir şey yapıyordu. Bu sebeple fiilin hangi maksatla yapıldığını bilmeksizin o fiili işleyen kişi, Hz. Peygamber'i örnek almış olmaz.³⁰

el-Gazâlî Hz. Peygamber'i örnek almak (teessî) ile ona benzemeyi (teşebbüh) birbirinden ayırmış, ona benzemeyi, kendisine gösterilen saygı ve tâzimi ifade ettiğini söyleyenlere: "Peygambere benzemek (teşebbüh) onu tâzim etmek değildir." demiş ve bunu şöyle bir örnekle açıklamıştır: Bir krala saygı göstermek, onun emir ve yasaklarına boyun eğmektir. Yoksa o bağdaş kurarak oturduğu için bağdaş kurmak, o sedire oturduğu için sedirde oturmak saygı değildir. Hz. Peygamber, bir şeyi adak olarak adadığı zaman, onun adak adadığı gibi bizim de adamamız ona saygı değildir. Yine o boşanma, alım-satım, vb. işlemlerde ona benzemeye (teşebbüh) çalışmak tazim değildir.³¹ O, *Menhul* adlı eserinde Peygambere benzemenin (teşebbüh) sünnet olduğu anlayışını eleştirir ve şöyle der: "Hz. Peygamber'in yeme, içme, ayakta durma, oturma, bir yere dayanarak oturma ve uzanma gibi mutad olan fiillerinin hepsi için bir hüküm söz konusu değildir. Bazı hadisçiler bütün fiillerinde Hz. Peygamber'e benzemenin sünnet olduğunu zannetmişlerdir ki bu yanlıştır."³² el-Gazâlî'nin burada eleştirdiği benzeme (teşebbüh) veya taklit, ahlak ve fazilet bakımından onun gibi olmaya çalışmak değildir. Şekil ve suret bakımından benzemeye çalışmaktır. Onun yediklerini, yediği gibi yemek teşebbüh ve taklittir. Ancak helal bir şeyi onun belirlediği edep kuralları için de israfa kaçmadan ve tuka basa doymadan yemek, ona tabi olmaktır. Onun kendi örf ve coğrafyasına uygun olarak giydiklerinin aynısını giymek, ona benzemek (teşebbüh) ve onu taklit etmektir. Ancak gösteriş ve israfa kaçmadan, edep yerlerini örterek giyinmek ona tabi olmak ve onu örnek almaktır.³³

el-Amidî (631/1233)'ye göre teessî (örnek almak) hem fiilde olur hem de örnek alınan kişinin fiilini terkte olur. Buna göre davranış olarak bir kişiyi örnek

30 el-Gazali, *el-Mustasfâ*, II, 217.

31 el-Gazâlî, a.g.,e, II, 218.

32 el-Gazâlî, *el-Menhul min Ta'likâti'l-Usul* (ThkMuhammed Hasen Heytu), Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1998, s. 312.

33 Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, s. 283.

almak (teessî) demek "onun davranışının benzerini, hangi sebep ve maksatla yapmışsa o sebep ve maksatla yapmaktır." Bu tanımda üç unsur teessî'nin olmazsa olmaz şartıdır. *İlci*, örnek alan kişinin davranışı ile örnek alınan kişinin davranışı şekil olarak benzer olmazsa teessî gerçekleşmiş olmaz. *İkincisi*, örnek alan da örnek alınan da yaptıkları davranışta niyet ve maksatları ortak olmalıdır. Yani örnek alınan kişi bir fiili hangi niyet ve maksatla yapmışsa, örnek alan da o niyet ve maksatla yapmalıdır. Aksi halde şekilde birlik olsa bile niyet ve maksat farklı olduğu için teessî gerçekleşmez. *Üçüncüsü*, örnekliğin, örnek alınanın fiili sebebiyle olması gerekir. Çünkü şekil ve vasıfta iki şahsın fiili aynı olsa bile, örnek alanın fiili örnek alınandan dolayı olmazsa, birinin diğerini örnek almasından bahsedilemez. Örneğin, Öğle namazında cemaatin bir araya gelmesi, Allah'ın emrine uyarak ramazan orucunu birlikte tutmak gibi.³⁴ el-Amidi'ye göre bir fiilin terkinde teessî ise örnek alan kişinin, örnek aldığı şahsın bir davranışı hangi sebep ve maksatla terk etmişse, o sebep ve maksatla o davranışı terk etmesidir.³⁵

el-Amidi'ye göre ittiba, bazen sözde olur, bazen de fiilde ve terkte olur. Söze ittiba, sözün gerektirdiği maksada uygun olarak ona imtisal etmektir. Fiilde ittiba ise teessî'nin aynısıdır.³⁶

İbn Teymiyye sünnetin anlaşılması ve Hz. Peygamber'e ittiba (teessî) konusunda fiilin şeklinin değil, niyet ve maksadın hedeflenmesi gerektiğini söylemektedir. O kastın ve niyetin amelin kalbi olduğunu belirtmektedir. İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in sünnetine uymayı, onun her yaptığını yapma şeklinde değil, amaçladığını yapmak şeklinde anlamaktadır.³⁷ Hz. Peygamber'in yaptığı davranışı hangi sebepten ve maksattan dolayı yaptığı bilindiği zaman, ona uyma imkanına kavuşulmuş olur. Onun davranışının maksadı bilinmediği takdirde ise alimler arasında farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bir kısım alimler örneğin, Hz. Peygamber'in seferde konakladığı bir yerde konaklamanın -İbn Ömer'in yaptığı gibi- müstehab olduğunu söylemişlerdir. Onlar "Hz. Peygamber'in bir fiili yapmış olması güzeldir ve biz de ona benzemek (teşebüh) kastıyla yapıyoruz" demişlerdir. İbn Teymiyye'nin de katıldığı başka bir grup alim ise Hz. Peygamber'in bir fiiline ittiba, ancak onun yaptığı niyet ve maksatla yapıldığı takdirde müstehab olduğunu ve onun kastetmediği bir davranışı yapmanın meşru olmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı Muhacir ve Ensarın çoğu Abdullah b. Ömer'in uygulamasını tasvip etmemişlerdir.³⁸ İbn Teymiyye, İbn Ömer'in sünnet anlayışını Peygambere ittiba kapsamına almaz ve İbn Ömer'in aksine Hz. Ömer'in sünnet anlayışına örnekler verir.³⁹ Buna

34 el-Amidi, *el-İhkam fi Usulî't-Ahkam*, I, 172.

35 el-Amidi, *age*, I, 172.

36 el-Amidi, *age*, I, 172.

37 İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, II, 385 ; V, 429.

38 İbn Teymiyye, *age*, V, 178.

39 İbn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ*, I, 78 ; *Minhâcu's-Sunne*, I, 481.

örnek olarak Hz. Peygamber'in kan aldırma (hacamat) emrini vermektedir. Ona göre, Hz. Peygamber'in bu emri, mutlak olmayıp, yaşadığı dönemdeki Hicaz halkına yöneliktir; zira kan aldırmanın, soğuk bölgelerden ziyade sıcak bölgelerdeki insanlar için faydası vardır. Keza o, sık sık İbn Ömer'in aksine Hz. Ömer'in sünneti anlayış tarzına örnekler verir.⁴⁰

Görüşlerini serdettiğimiz Fıkıh Usulü alimleri yaptıkları bu değerlendirmelerde gerçek anlamda Hz. Peygamber'i örnek almanın temel ilkelerini ve ölçütlerini ortaya koymuşlardır. Onlara göre teessî, iktida ve ittiba kavramları sırasıyla örnek almak, rehber edinmek ve tabi olmak anlamında olup bunlar insanın iradesine dayalı bilinçli bir faaliyettir. Onlara göre bu tür davranışlarda Hz. Peygamber'i örnek alan kişi, Hz. Peygamber'in o fiili hangi sebeple ve maksatla yaptığını bilir ve onu o sebep ve maksat üzere icra eder. Çünkü kişi, Hz. Peygamber'de örnek alınması gerekli olan nitelikler bulunduğunu ve bunları benimsemesi halinde kendisi için faydalı olacağını düşünür. Dolayısıyla o, Hz. Peygamber'in sözlerini ve davranışlarını zahiri, şekil ve lafza dayalı anlamının gerçek anlamda örnek olarak alınmış olmayacağına bilincindedir.

Hz. Peygamber'i zahiri, şekil ve lafza dayalı anlayışları teşebbüh kavramıyla açıklayan el-Gazali, bu kavramın Hz. Peygamber'e şeklen benzemek anlamına geldiğini belirtmektedir. Yani onun davranışlarının amacını gözetmeden sırf Peygamber öyle yaptığı için şeklen ve süreten öyle yapmaktır. O davranışın Allah'a yakınlık kurmak kastıyla yapıp yapılmadığını bilmeksizin ve bunu göz önünde bulundurmaksızın yapılmasıdır. Bu bilinçli bir örnek alma değildir. Bu başka bir deyişle bir anlamda Peygamberi taklittir. Taklit de teşebbüh gibi genellikle bilinçsiz bir davranıştır. Kişi çoğu kez taklit ettiği şeyi ya da kimseyi niçin taklit ettiğinin ayırında değildir. Gazali'nin ifadesine göre taklit, bir sözü veya davranışı herhangi bir delil olmaksızın (maksadı gözetilmeksizin) inceleme ve araştırma yapmaksızın olduğu gibi kabul etmektir. Bu bağlamda taklit insanı bilgiye götüren bir yol değildir.⁴¹ Ona göre "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme"⁴², "...ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemeniz..."⁴³, "...Biz sadece bildiğimizle şahitlik ediyoruz."⁴⁴ Ve "De ki getirin delilinizi."⁴⁵ gibi ayetlerin hepsi taklidi yasaklamakta ve bilmeyi, araştırmayı emretmektedir.

Görüldüğü gibi üzerinde asıl tartışılan husus, Peygambere tabi olmanın ne demek olduğu ile ilgilidir. Kimisi Peygambere tabi olmak (ittiba) ile onu

40 İbn Teymiyye'nin hadis/sünnet anlayışı için bkz: Salih Özer, Sünneti ve Hadisi Yeniden Düşünmek- İbn Teymiyye Örneği- Pınar yay. İst, 2004, s. 57-169.

41 Gazali, *el-Mustasfâ*, II, 387.

42 17, İsrâ, 36.

43 2, Bakara, 169.

44 12, Yusuf, 81.

45 2, Bakara, 111.

taklit etmeyi; onu örnek almak (teessî) ile ona benzemeyi (teşebbüh) birbirine karıştırmaktadır. Oysa Allah'ın bizden istediği, onu taklit etmek veya şeklen ona benzemek değil, onu rehber edinmek (iktidâ), onu örnek almak (teessî) ve ona tabi olmaktır (ittiba).⁴⁶ O halde örnek alma, ittiba ve iktida ile teşebbuh ve taklit arasındaki farkları şöyle sıralamak mümkündür:

a. Örnek almak her zaman bilinçli ve istemli bir davranıştır. Taklitte bu bilinç ve istem çoğu zaman bulunmaz ve kişi neyi niçin taklit ettiğinin bilincinde olmaz.

b. Taklit, delilini, kaynağını, dayanağını ve amacını araştırıp öğrenmeksiz bir görüş ve davranışı aynen tekrarlamaktır. Halbuki örnek almak, amacını delilini ve kaynağını bilerek bir görüş ve davranışı izlemektir.

c. Örnek almada örnek alınan davranışın benimsenerek içselleştirilmesi amaçlanırken, taklit etmede böyle bir amaç yoktur. Başka bir deyişle, örnek almak öze ilişkin bir faaliyet iken, taklit etmek biçimsel bir eylemdir.

d. Örnek almak, insanın kişilik ve davranışlarında ciddi ve kalıcı değişimlere yol açar. Taklit ise kişinin sadece davranışlarında yüzeysel ve biçimsel bir değişim doğurur. Hz. Peygamber'in sünnetini doğru anlamak ve onun örnekliliğini iyi kavrayabilmek için taklit ile örnek alma arasındaki farklar dikkate alınması gerekir. Çünkü Kur'an bizden Hz. Muhammed'i taklit etmemizi değil, örnek almamızı istemektedir. Kur'an'ın, insan olması itibarıyla Hz. Peygamber'in maruz kaldığı yanılmalara işaret etmesi, onun bütün davranışlarını taklit etmememiz gerektiğini göstermektedir.⁴⁷

Hz. Peygamber'den sadır olan her fiilin şer'i bir hüküm ifade edip etmediği konusunda İslam bilginleri arasında farklı görüşler mevcuttur. Bazıları Hz. Peygamber'in her fiilinin şer'i bir hüküm ifade ettiğini ifade ederken,⁴⁸ bazıları ise Hz. Peygamber'in bu fiillerini çeşitli yönlerden ayırma tabi tutmuşlardır.⁴⁹ Bunun dışında her fiilin yapılmasını vacip görenler olduğu gibi, mendub sayılanlar da olmuştur.⁵⁰

Bazı alimler, salt cibilli (mübah olan) fiillere uymanın mendub olduğunu ileri sürmektedirler. el-Bâkillânî (öl:403/1013), *et-Takrîb* adlı eserinde ismini vermediği bir grubun Hz. Peygamber'in mübah olan fiillerine uymanın mendub olduğunu iddia ettiklerini söylerken,⁵¹ Ebu Abdillah el-Mâzerî (536) de

46 Görmez, *age*, s. 282.

47 İsmail Hakkı Ünal, *Hadis*, s. 98-99 ; Taklit ile ittiba'nın farkı için bkz: Abdulvahhab Hallaf, *İslâm Hukuk Felsefesi*, (Çev: Hüseyin Atay), Ankara, 1985, Hüseyin Atay'ın eserinin baş tarafına yazdığı Giriş yazısı, s. 80 ; Ali Çelik, *Sünnete İttiba Konusunda Farklı Eğilimler*, s. 78-79 ; Hz. Peygamber'in uyarıldığı ayetler için bkz: Enfal, 67-68; Tevbe, 43, 80-85; Munafikün, 6 ; Tahrîm, 1 ; Abese 1-10.

48 el-Makdisî, *Muhakkak*, s. 125.

49 el-Gazali, *el-Mustasfâ*, II, 212.

50 el-Makdisî, *age*, s. 126.

51 Ebû Şame el-Makdisî, *el-Muhakkak*, s. 47 ; eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-Fuhûl*, s. 56.

bir grubun söz konusu fiillerin vacib olduğu görüşüne sahip olduğunu ifade etmektedir.⁵² Yukarıda da belirttiğimiz gibi el-Gazalî (505/1111) bazı hadisçilerin bütün fiillerinde Hz. Peygamber'e benzemenin sünnet olduğunu zannettiklerini, fakat bunun yanlış olduğunu⁵³ belirtmektedir. el-Aşkar'ın açıklamasına göre ise muhaddislerin hadislerle ilgili eserlerinde ve bunların şerhlerinde yaygın olan görüş, bu tür fiillerin nedbe delalet ettiği ve örnek olarak alınması gerektiğidir. es-Subkî ise bu tür fiillerin müsteḥap olduğunu söylemiştir.⁵⁴

Hz. Peygamber'in salt cibilli davranışlarına uymanın mendup olduğunu ileri sürenler: "Öyle ise Allah'a ve ümmi peygamber olan Rasulüne iman edin ve Ona uyun ki doğru yolu bulasınız,"⁵⁵ ayetini ve İbn Mes'ud'un "Yolun en hayırlısı, Muhammed (a.s)'ın yoludur,"⁵⁶ rivayetini delil olarak getirmektedirler. Kâdî İyaz (544/1149) da bu görüşü destekler mahiyette şunları söylemektedir: "Selefin yolu, mubahlara varıncaya kadar Rasulullah'ın sevdiği her şeyi sevmektir. O, sahabî Enes (r.a)'ın şu sözüyle istidlal etmektedir: "Enes, Hz. Peygamber'in Kus'a havalisinde kabak araştırdığını görünce: 'O günden beridir kabağı yemeye devam ettim" demiştir.⁵⁷ Ubeydullah b. Ali'den rivayet edildiğine göre Hasan b. Ali, Abdullah b. Abbas ve İbn Ca'fer Hz. Peygamber'e hizmet etmiş olan Selma⁵⁸ adındaki bir hanıma geldiler ve ondan Hz. Peygamber'in sevdiği yemeklerden yapmasını istediler.⁵⁹

Ayrıca İbn Ömer'in Hz. Peygamber'in mubah olan davranışlarına karşı tutumu da bu görüş sahipleri için bir dayanak teşkil etmektedir. Örneğin, İbn Ömer devesinin yularından tutarak çeker ve Hz. Peygamber'in devesini çöktürdüğü yere o da çöktürürdü. Yine o, devesini, "Ola ki benim devemin tabanı Hz. Peygamber'in devesinin ayak izine denk gelir." düşüncesiyle Hz. Peygamber'in devesini götürdüğü yoldan götürürdü. Hz. Peygamber'in konakladığı ağacın altında konaklardı. Kullandığı suyu o ağacın altına dökerdi. Hz. Peygamber'in bevlettiği yere bevlederdi. Deriden yapılmış ayakkabılar giyer ve onları sarıya boyardı. Çünkü o, Hz. Peygamber'i böyle yaparken görmüştü.⁶⁰ Yine İbn Ömer koku kullandığı zaman, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi bir çubuğu kafura batırarak kokulanırdı. Hz. Peygamber'in de böyle kokulandığını söylerdi.⁶¹ O, Hz.

52 el-Makdisî, *age*, s. 48.

53 el-Gazalî, *el-Menhül min Ta'likât'l-Usûl* (Thk Muhammed Hasen Heytu), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1998, s. 312 ; el-Aşkar, *age*, I, 226.

54 el-Aşkar, *age*, I, 227; el-Arusî, *Ef'âlu'r-Rasûl*, s. 152.

55 7, A'raf, 158.

56 el-Buhârî, 78 Edeb 70 (VII, 96).

57 İbn Sa'd, *age*, I 391-2; el-Buhârî, 70 Et'ime 4, 25, 33, 35, 36, 38 (VI, 197, 205, 208, 209, 210); Muslim, 36 Eşribe 21 Hn: 144, 145 (III, 1615); et-Tirmizî, 26 Et'ime 42 Hn: 1849-50 (IV, 250).

58 Hz. Peygamber'in hizmetçisi. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 188.

59 *Şemâil'in muhakkikine göre bu hadisin isnadı zayıftır.* et-Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediye* s. 148; Kâdî İyaz, *eş-Şifa bi'l-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafa*, II, 61.

60 Ebû Şame el-Makdisî, *el-Muhakkak*, s. 49; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakât'l-Kebîr*, IV, 142-88; el-Buhârî, 4 Vudû' 30 (I, 49); Muslim, 15 Hac 5 Hn: 25-26 (II, 844); Ebû Davud, *Menâsik*, Hn. 1772 (II, 151).

61 Muslim, 40 Edeb 5 Hn: 21 (IV, 1766).

Peygamber'in Ka'be'de namaz kıldığı söylenen yerde namaz kılmak ve Arafatta vakfe yaptığı yerde de vakfe yapmak için durduğu yeri tespitiye çalışırdı.⁶² Hz. Peygamber'in hac ve umre için yapmış olduğu yolculuğunda, Medine yolu üzerinde nerelerde hangi vakit namazlarını kılmışsa, o da o vakitte ve yerde namaz kıları.⁶³ Nitekim Hz. Peygamber Zû Tuva denilen yerde geceleyip, sabah olunca namazı kıldığı, guslettiği ve Seniyyetu'l-Ulya'dan Mekke'ye girdiği için İbn Ömer de bunu bizzat uygulardı.⁶⁴ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in ibaha ifade eden fiillerinin mendup olduğunu ileri sürenler, ayet, hadis ve sahabe uygulamalarını delil olarak getirmişlerdir.

Yine bu bağlamda âdetler ile ibadetler arasında ciddi bir ayırım yapılmamış ve bazı Hadisçiler tarafından pek çok adet sünnet telakki edilerek günümüze kadar gelmiştir. Oysa ki adet nevinden olan davranışlardan maksat dinle irtibatı konusunda bir delil bulunmayan Hz. Peygamber'in kavminin örf ve adetiyle ilgili alışkanlıklardır. Örneğin vücuda ihtimam göstermekle ilgili bazı işler veya kabileler arası münasebetlerde cari olan evlenme, doğum ve ölüme ilişkin âdetler gibi. Ayrıca, Hz. Peygamber'in süslü ve çizgili elbise giymesi, cübbe, sarık, aba giymesi; saçını uzatması, deriden su kırbası kullanması, gözüne sürme çekmesi, güzel kokular kullanması, damadın, kadının babasının evinde değil, kendi evinde zifafa girmesi ve ölümlerin taştan yapılmış kabirlere değil, topraktan yapılmış kabirlere konması da bu kategoriye örnektir.⁶⁵ Nitekim Mutezili alimlerden Ebû Ali el-Hallâd (öl:321) âdetler kategorisini daha geniş tutarak, evlenme ve muamelatta değil, sadece ibadetler konusunda Hz. Peygamber'i örnek almak gerektiğini ileri sürmüştür.⁶⁶ Bu son derece önemli bir tespittir. Bu tür görüşleri dillendiren alimler sünneti ret bahanesiyle bid'atçılık ve sapıklıkla itham edilmiş ve Ehli Hadis'in bu konudaki egemen görüşleri altında satır aralarında kalmaya mahkum olmuştur.

Şunu üzümlere belirtelim ki bugün âdetlerle -özellikle Arap ve diğer milletlere ait örf ve âdetleriyle- ibadetler birbiri içerisine girmiş; âdetler ibadet olarak kabul edilir hale gelmiştir. Asırlardır süregelen âdetler, sanki dinin bir gereği gibi algılanmış ve dinin bir parçası haline sokulmuştur. Oysaki âdetler insanların asırlar boyu devam ettirdikleri ve toplum tarafından meydana getirilmiş yerleşik düzen iken, ibadetler de dahil din ise Allah tarafından vaz'edilmiştir.

Hz. Peygamber döneminde örf ve adete dayalı bazı davranışlar bugün uygulanması gereken bir sünnet olarak algılanmaktadır. Halbuki Hz. Peygamber o

62 el-Buhâri, 8 Salât 96, 97 (I, 128); Muslim, 15 Hac 68 Hn: 388, 392 (I, 966-7); İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, (Beyrut, 1415/1995) IV, 160.

63 el-Buhâri, 8 Salât 89 (I, 124).

64 el-Buhâri, Hac 38, 39, 40, 41 (II, 154); Ahmed, *age*, II, 16. Sahabenin İbn Ömer örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber'in fiillerine şekilci yaklaşımlar konusundaki daha geniş bilgi için bkz: Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, (Ankara, 1999) s. 169 ve devamı.

65 Süleyman el-Aşkar, *age*, I, 237.

66 Ebû Huseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, I, 383.

davranışları o günkü örf ve adet çerçevesinde yapmış ve bunları ibadet kategorisinde değerlendirmeyi gerektirecek herhangi bir kural da ortaya koymamıştır. Hz. Peygamber'in yeme-içme, giyim-kuşam v.b. bir çok konuda örf ve adete dayalı olarak yapmış olduğu davranışlar, sanki yapılması gereken zorunlu bir sünnet olarak telakki edilmektedir. Bugün yemek adabı konusunda bazı hadislere dayalı olarak yemeğin masa üzerinde değil, yerde yenilmesi, yemek yiyen kimsenin bağdaş kurarak bir dizinin veya iki dizinin üzerine oturması, tek bir kaptan ve sağ elle yenilmesi, kaşık ve çatala değil, üç parmakla yenilmesi ve parmakların yalanması gibi daha pek çok Arap örf ve adeti⁶⁷ Hz. Peygamber'in bağlayıcı bir sünneti olarak takdim edilmekte ve pek çok insan bunları sünnet olarak algılamaktadır. Oysa ki bütün bunlar, o günün örf ve adetleriyle ilgilidir. Hz. Peygamber'in o şartlarda ve o zaman ve mekan bağlamında başka türlü hareket etmesi düşünülemez. Burada yanlış olan, o günün koşullarına özgü peygamber davranışını veya onun adet olarak uyguladıklarını bu günün insanına peygamber sünneti olarak telkinde bulunmak ve bunları dinin bir parçası imiş gibi göstermektir. Hz. Peygamber'in sağ elle yeme emri, o dönemin bir gereğidir. Zira o dönemde gerek su, gerekse temizlik maddeleri açısından imkanlar kısıtlı olduğu için, insanlar sol elle taharetlenip, sağ elle de yemek yiyorlar ve dolayısıyla pislikten ve mikroplardan bu şekilde korunuyorlardı. Oysaki bugün sabun ve bol suyla el yıkandığı zaman sağ veya sol elle yemek yemekte bir mahzur yoktur. Yine yemeğin üç parmakla yenilmesi de örf ve adet çerçevesinde değerlendirilebilir. İnsanlar hem alışkanlık gereği, hem de kaşık ve çatal gibi aletlerin yaygın olmaması nedeniyle elleriyle yemişlerdir. Bu tamamıyla yerleşik örf ve adete ilgili bir durumdur. Yerde oturarak yemek yeme, parmakla yiyip parmaklarını yalama ve kaşık kullanmaktan kaçınma vb. davranışlarda ısrar etmek ve bunlara sünnet olarak değer atfetmek, Hz. Peygamber'in getirdiği mesaja ve o mesaj çerçevesindeki örnekliliğine zarar vermekte, bu tür davranışlar kamuoyunda Müslümanların olumsuz bir imajla yansıtılmalarına sebebiyet vermektedir.

Giyim-kuşam konusunda da yanlış sünnet algılamalarımız vardır. Hz. Peygamber o günkü toplumsal ve coğrafi şartlar gereği sarık sarmış, cübbe, aba ve geniş elbiseler giymiştir. Zira Arabistan'ın iklimi sıcak olduğu için O, başına sarık takmak, ince, bol ve geniş elbiseler giymek durumundadır. Hz. Peygamber'in yüksek sıcaklıkta, dar ve kalın elbise giymesi ve başı açık bir vaziyette gezmesi düşünülemez. Bazı kimseler, İslâm'ın kıyafet ihdas ettiğini belirterek kadınların çarşaf, erkeklerin ise sarık, cübbe, şalvar v.b. kıyafetleri giymeleri gerektiği şeklinde fikirler ileri sürmektedirler. Bunların gerçeklerle bir ilgisi yoktur. Şöyle ki:

67 Bu görüşlerin ilham aldığı hadisler için bkz: Yerde yenildiğiyle ilgili rivayet için bkz: el-Buhârî, 70 Et'ime 8 (VI, 198); Tek bir kaptan ve sağ elle yenilmesiyle ilgili rivayet için bkz: Muslim, 36 Eşribe 13 Hn: 104-106 (III, 1598-9); Üç parmakla yenmesi ve parmakların yalanması ile ilgili rivayetler için bkz: el-Buhârî, 70 Et'ime 52 (VI, 213); Muslim, 36 Eşribe 18 Hn: 131-2 (III, 1605-6); Ebû Davud, Et'ime 51 Hn: 3847-8 (III, 366); et-Tirmizî, 26 Et'ime 10-11 Hn: 1801 (IV, 227); Ahmed, age, II, 7.

Öncelikle İslâm dininin belirli bir kıyafet türü olmadığını kesin olarak ifade edebiliriz. Kıyafetin şekilleri, kumaşın cinsi, renkleri, desenleri farklı ve çeşitli olabilir.⁶⁸ Bütün bunlar, örf ve adet içerisinde şekillenir. Zaman ve mekana göre farklılık arz eder. Bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber, risalet göreviyle müşerref olduğu zaman bir kıyafet devrimi gerçekleştirmemiştir. O, insanların kıyafetlerine müdahale etmemiştir. İslâm'ın kıyafet konusunda getirmiş olduğu kriter, *kıyafetin vücut hatlarını gösterecek şekilde çok dar, şeffaf ve ince olmamasıdır*. Bu hususa dikkat edildiği takdirde, insanın, örf ve adet çerçevesinde kendisine uygun ve beğendiği her elbiseyi giymesinde İslâm açısından bir sakınca yoktur. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in bu konuda ölçü olabilecek şu ifadesi gerçekten dikkat çekicidir: "Dilediğini ye, dilediğini giy! Ancak israf ve kibirden sakın."⁶⁹ Demek ki kıyafetler konusunda aşırı israf ve kendini beğenme, dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Kıyafetler konusunda bu ilkeleri korumamız gerekirken, gerek tarih boyunca gerekse günümüzde görüyoruz ki bazı kimseler şekilci ve lafızcı bir yaklaşım sergileyerek Arap örf ve adeti olmasına rağmen, bazı kıyafet çeşitlerini ibadet kapsamında görmeye ve sünnet olarak takdim etmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, sarık tamamıyla iklimin aşırı sıcak olması sebebiyle giyilen bir kıyafet çeşididir. Sıcak bölgelere has bir giysidir ve kesinlikle İslâm'ın getirdiği bir kıyafet türü değildir. Tamamıyla örf ve adete dayalı bir kıyafettir. O günün şartları bu kıyafeti gerektirdiği için Müslümanlar da giymişlerdir. Sarığın ve sarıkla namaz kılmanın faziletleriyle ilgili hadisler, gerçeği yansıtmamaktadır. Bu konudaki hadisler sahih olmayıp genellikle uydurma ya da son derece zayıf rivayetlerdir.⁷⁰

Aynı şekilde, sakalın bir tutam uzatılması birçok alime göre sünnettir. Bunlar, görüşlerini kuvvetlendirmek için "Bıyığınızı kırpın, sakalınızı da uzatın"⁷¹ hadisini ileri sürerek sakal bırakmanın adet işi olmadığını, şer'i bir hüküm olduğunu söylemektedirler. Bunun bir adet olduğunu söyleyenlere göre bu yasaklama, bıyıklarını uzatan, sakalını kesen Yahudi ve diğer gayri müslim'e benzemeyi yasaklamak içindir.⁷² Bu hadis, Usul-i Fıkıh'ın şu kuralı çerçevesinde anlaşıldığı takdirde problem vuzuha kavuşacaktır: "Bazı hükümler mevcut olanı, yani, vakıayı ilgilendirir, yoksa şeriat olsun diye bir gaye taşı-

68 Hz. Peygamber dönemine ait yaygın olan giyim çeşitleri, hadislerde adı geçen giysiler, kullanım amaçlarına göre elbiseler, elbiselerin yapıldığı kumaş türleri ve elbiselerdeki desen ve renkler hakkında geniş bilgi için: Haydar Güngör'ün "*Hadis Öğretlerinde Giyim*" (Ankara, 1997) adlı yüksek lisans tezine bakılabilir.

69 el-Buhârî, 77 Libâs 1 (VII, 33); İbn Mâce, 32 Libas 23 Hn: 3605 (II, 1192); Ahmed, *el-Musned*, II, 181-2.

70 Aliyyulkârî, *el-Mevzû'âtü'l-Kubrâ*, (Beyrut, 1986) s. 234-5; *el-Masnu'*, (Beyrut, 1994) s. 118 Hn: 177; es-Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, (Beyrut, 1987) s. 297-8; el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, (Beyrut, h1352) Hn: 1783 (II, 72); el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdis'd-Daife ve'l-Mevzû'a*, I, 249 Hn: 127; II, 119 Hn: 669; Derviş el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, (Beyrut, 1997) s. 171. Ayrıca et-Tirmizî, 25 Libas 42 (IV, 247-8) Hn: 1784'de sarıkla ilgili bir hadis var ise de, hadisin isnadında, hakkında bilgi bulunmayan (meçhul) iki ravinin bulunduğunu bizzat et-Tirmizî ifade etmektedir.

71 el-Buhârî, 77 Libâs 65 (VII, 56); Muslim 2 Tahâre 16 Hn: 52- 55 (I, 222); Ahmed, *age*, II, 229.

72 Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi*, (Çev: Abdulkadir Şener) s. 102.

maz." Örneğin, saçları dağınık olan birisinin, Hz. Peygamber'in huzuruna girince, ona: "Çık saçlarını düzelt." demesi,⁷³ o anda bir vakıayı düzene koymak içindir. Kimse bu hadisten, saçlarının uzatılmasının sünnet olduğunu ortaya koymamıştır. İşte bunun gibi "Bıyığı kesin, sakalı bırakın" sözü de saç, sakal ve bıyığın toplumda adet olarak var olduğu takdirde nasıl hoş görüleceklerini belirtmek içindir. Yoksa saç düzeltmenin, bıyığı kesmenin ve sakalı uzatmanın dîni ve şer'î bakımdan bir değeri yoktur.⁷⁴ Nitekim çağdaş alimlerden Muhammed Ebu Zehra ve Yusuf el-Kardâvî, sakalın sünnet olmayıp, adetten olduğu görüşünü benimsemektedirler.⁷⁵

Sonuç

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerde tarihten günümüze Hz. Peygamberi örnek alma konusunda iki temel farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Birinci yaklaşım Hz. Peygamber'i örnek almada onun yaptığı fiillerin illet ve makâsıdını esas almakta ve buna göre delil olup olmadığına hükmetmektedir. Diğer yaklaşım ise Hz. Peygamber'i örnek almada sebep ve maksada bakmaksızın şekil ve lafızca bir tavır sergileyip onun davranışını literal anlamda harfiyen uygulayan anlayıştır.

Şu kadarını belirtelim ki Hz. Peygamber'in davranışlarında makâsıdı esas alan Ebu Hanife ve bazı Fıkıh Usulü alimlerinin bu alanda ortaya koydukları çabaların etkisinin son derece kısıtlı olduğunu söylemek gerekir. Onlar daha ziyade bu konuyla ilgili anlayışlarını Usulü fıkıh kitaplarındaki sünnet bölümlerinde ve Hz. Peygamber'in fiillerinin hücciyeti bölümlerinde dile getirmişlerdir. Hz. Peygamber'i örnek almada nassın zahirine tutunan ve lafızca-şekilci bir anlayışı ön plana çıkaran alimler gerek hadis usulü gerekse hadis kitapları ve onların şerhleri konusundaki yaptıkları çalışmalarda Hz. Peygamber'i harfiyen/literal bağlamda anlama ve yorumlama daha egemen hale gelmiştir. Bir anlamda illet ve makâsıd çerçevesinde peygamberi anlayan şahıs ve ekollerin -Hanefiler, Mutezile v.b.- tarihi süreçte şekilci-lafızca anlayışa sahip şahıs ve ekoller kadar etkili olamadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum İslam dünyasının ekseriyetinde şekilci ve lafızca sünnet anlayışlarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu iki anlayış arasında mevcut dengenin Hz. Peygamber'i illet ve makâsıd bazında savunanlar aleyhine bozulmasıyla tek taraflı bir gelişmeye maruz kalmış ve bu dengesizlik bugüne kadar devam etmiştir. Bugün toplumda Hadisçilerin hadis/sünnet tanımlarının ve Peygamberin davranışlarının lafızca ve şekilci bir anlayışla örnek alınması bunun bir sonucudur. Bu anlayışta Hz. Peygamber'in davranışlarının altında yatan mana ve hikmeti aramaktan çok, onu olduğu gibi literal manada uygulama söz konusudur.

73 Malik b. Enes, *el-Muwatta'*, 51 Şaar 2 Hn: 7 s. 631; Ebû Davud, Libâs 16 Hn: 4062 (IV, 51).

74 Hüseyin Atay, *İslam Hukuk Felsefesi* (İlim Usulü'l-Fıkıh) s. 223, 59. dipnot.; Yusuf el-Kardâvî, *el-Halâlu ve'l-Harâm fi'l-İslâm*, s. 81,82.

75 Yusuf el-Kardâvî, *el-Halâlu ve'l-Harâm fi'l-İslâm*, (Beyrut, 1967) s. 81-2; Ebû Zehra, *age*, s. 102.

Oysa ki bu, Peygamberi gerçek manada örnek almak olmayıp bir anlamda taklit etmektir. Allah ise Peygamberi taklit etmek yerine örnek almamızı emrediyor. Dolayısıyla taklit veya teşebbuh Peygamberi gerçek manada örnek alma olamaz.

Kanaatimizce Bugün Hz. Peygamberi yanlış anlama, yorumlama ve onun örnekliliğinin yanlış algılanmasının altında yatan önemli sebeplerden birisi bu şekilci ve lafızci anlayışın İslâm toplumlarına egemen olmasındandır. O halde burada yapılması gereken, çağımızın insanına hitap etmeyen ve pratik açıdan da insanlığa hiç bir faydası olmayan taklit ve teşebbühe dayalı peygamber örnekliliğini tekrar gözden geçirip, Hz. Peygamber'in davranışlarını illet ve makâsîd açısından ele alan ve ona göre değerlendiren anlayışı etkili kılmak ve onların Peygamberin örnekliliği konusundaki teessî, ittibâ ve iktidâ kavramlarını yeniden canlandırmaktan geçmektedir.

Özelikle çağımızda taklit ve teşebbühe (benzetmek) dayalı peygamberi örnek alma zihniyeti çok fazla geçerli olmasa gerektir. Bazı alimlerin ortaya koyduğu taklit ve teşebbühe dayalı peygamber örnekliliği belki ortaçağda yaşayan Müslümanların zihniyet ve dünya görüşü olarak ihtiyaçlarına cevap verse de yirminci yüzyıla gelindiğinde böyle bir anlayışın sürekli gelişen ve değişen dünyaya paralel olarak bakış açıları ve dünya görüşleri farklılaşan modern insanın ihtiyacını karşılaması düşünülemez. Zira modern insanın varlık-kozmogoni anlayışı, ortaçağda yaşayan insanın varlık anlayışıyla aynı değildir. Modern insan olayları rasyonel bir temel üzerine oturtmakta, akıl ve bilgi eksenli bir dünya görüşüne sahip bulunmaktadır. Böyle bir zihniyet ve mantaliteye sahip olan çağımız insanına taklit ve teşebbühe dayalı bir peygamber örnekliliği sunmak ve bu anlamda Peygamberi örnek almalarını istemek, onları miladî yirminci yüzyılda değil de on beş asır öncesi Peygamber dönemi koşullarında yaşamalarına davet etmek olur ki bu makul değildir. Hz. Peygamber'in örnekliliğinin sadece şekil ve lafızda arayan anlayışın yeniden revize edilmesi, kritik bir analizle yeniden ele alınması son derece hayati önem taşımaktadır.